

OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜCCAR KAPTAN YETİŞTİRME ÇABALARI

Arzu M. NURDOĞAN *

ÖZET

Babialı kendi tüccarlarını desteklediği gibi yabancı tüccarlara da kapılarını kapamadığından, denizlerin Osmanlı iktisadi hayatının temelini oluşturması çabaları XIX. yüzyılda daha yoğun görülmektedir. Bu dönemde artık stratejik düşüncelerden çok ticari imkanlardan faydalanmak için nitelikli personel ve modern gemilerle denizlerde bulunmak gerektiği anlaşılmıştır. Donanma yapmaya oranla, bu alanda çalışacak denizcileri yetiştirmenin daha meşakkatli, daha teknik bir iş olduğu düşüncesinden hareketle *Osmanlı Devleti'nde Tüccar Kaptan Yetiştirme Çabaları* başlıklı araştırma, bu nispeten güç sahada daha ayrıntılı bilimsel çalışmalara mevzu teşkil etmesi ümidiyle ve alandaki boşluğu kısmen de olsa giderebilmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Türk denizcilik gücünün geleceğinin her şeyden önce denizcilik ve deniz ticareti tarihinin tam olarak bilinmesiyle başladığı varsayımından yola çıkılmıştır. Olaylar, kurumlar ve bireylerin kendi koşulları içinde ve olduğu gibi dikey yöntem ve tarihsel araştırma deseninden yararlanılarak kaleme alındığı çalışmada uluslararası deniz hukukundaki değişikliklerin denizlere yönelik eğitim politikasına yansımaları yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Deniz ticareti, tüccar kaptan ve çarkıcı eğitimi, tüccar kaptan ve Çarkıcı Mektebi.

EFFORTS IN THE OTTOMAN EMPIRE TOWARDS RAISING TRADER MASTER

SUMMARY

Since the Sublime Porte which has had supported its own traders has not closed the doors to foreign traders, the efforts towards establishing the foundation of the Ottoman's economical life through the seas are more intensively observed in the XIXth century. In this period, it was understood it was necessary to appear on the seas with qualified and modern vessels in order to avail commercial benefits rather than strategic ideas. The matters concerning sea battles of the Turks, organization in the field of marine, or reforms made in the recent period were included in the studies conducted up to now on Turkish Naval Forces and Marine histories. On the other hand, there are virtually no statements in the same studies that will awake opinions on how, in what manner and under what conditions

---

* Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, arzu.nurdogan@marmara.edu.tr

the marine personnel used to be enrolled. Whereas, in our opinion, establishing a fleet is a much more easier activity than raising the mariners who will work in this field. The study entitled *Efforts in Ottoman Empire towards raising Trader Master* was authored with the hope that it constitutes a subject for scientific studies in this relatively hard field, and albeit partially, to fill the deficiency in the field, and it was started out with the assumption that the future of Turkish marine force begins, above all things, by exactly being aware of the maritime and marine trade history. In the study authored using vertical method and historical research design where the events, entities and individuals were studied within their own conditions and as they are, it was tried to interpret reflections of the changes in the international maritime law on the training policy oriented in maritime.

Key words: Marine trade, education of trader master and engineer, Trader Master and Engineer School.

OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜCCAR KAPTAN YETİŞTİRME ÇABALARI

Denizcilik dünyasına İslamiyetten sonra Halife Muaviye döneminde (Engin, 1984:XX) adınımlarını atan Türkler, kısa zamanda İslam aleminde bu alanda büyük söz sahibi olmuşlardır. Türklerin denizciliği bir devlet politikası olarak benimsedikleri Selçuklular döneminden (Engin, 1984:XXII; Tezel, 1973:145; Yücel, 1989:104) itibaren ise bir taraftan gemiler inşa edilerek donanma oluşturulmaya başlanmış, öbür taraftan bu donanmada çalışacak deniz komutanları, kaptanlar ve diğer personelin yetiştirilmesi çabası gösterilmiş, deniz ticaret ve nakliyatına başlanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecine girmesiyle beraber başlayan ve özellikle askeri alanda yoğunlaşan yenileşme faaliyetlerinin II. Abdülhamid dönemine yansımaları sonucunda gerek kaptan yetiştirmede gerekse devleti çevreleyen denizlerdeki ticari faaliyetlere egemen olma düşüncesinde meydana gelen değişimler önem kazanmaktadır. Bu devirde denizlerin kara ticaret yollarının başlangıç yerleri, ticaretin beşiği olduğu gerçeğinden hareketle söz konusu kaptanlar ticaret bilgisiyle donatılmaya çalışılmış, bu amaçla yeni okullar kurulmuştur.

Şimdiye kadar Türk Deniz Kuvvetleri ve Bahriye tarihlerine dair yapılan çalışmalarda (Ali Fahri, 1331; Bostan, 1992; Büyüktuğrul, 1982; Gencer, 2001; Mehmed Şükrü, 1306; Mirmiroğlu, 1946; Uzunçarşılı, 1984) Türklerin denizlerdeki savaşları, bahriye alanındaki teşkilatlanma yahut son dönemde gerçekleştirilen islahatlarla ilgili konulara yer verilmiştir. Diğer taraftan aynı eserlerde denizlerdeki personelin nasıl, ne şekilde ve hangi şartlar altında yetiştirildiğine dair kanaat uyandırıcı açıklamalar neredeyse hiç yoktur. Halbuki kanaatimize göre donanma yapmak bu alanda çalışacak denizcileri yetiştirmekten daha kolay bir iştir. *Osmanlı'da Tüccar Kaptan Yetiştirme Çabaları* başlıklı araştırma, bu nispeten güç sahada daha ayrıntılı bilimsel çalışmalara mevzu teşkil etmesi ümidiyle ve alandaki boşluğu kısmen de olsa giderebilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Tanzimat Fermanı ile başlayan devlet teşkilatında Batı eksenli değişim ve bu arada Bahriye Nezareti'nin kurulması (1867) reform çabalarının daha istemli bir şekilde ele alınmasında en büyük etken olmuştur (Gencer, 2001:261-288, 316; Gencer, 2002:236; Polat, 1997:63, 65-66; Tezel, 1973:478). Bu dönemde bir taraftan bahriye mektebini islah

etmek için gayret gösterilirken, diğer taraftan buharlı gemilerin işletilmesi için gerekli olan çarkıcı ve makinist gibi teknik elemanların yetiştirilmesine çalışılıyordu. Bilhassa Sultan Abdülaziz Osmanlı donanmasının buharlı savaş gemileriyle güçlendirilmesi ve Akdeniz’de önemli bir deniz gücü haline dönüştürülmesi konusunda çok gayret sarfetmiştir. Ancak Sultan’ın tüm çabalarına rağmen Osmanlı donanmasının başarısızlığı -1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları’nda- denizlerdeki personelin bu alanda gereken teknik talim ve terbiyeden, stratejik ve taktik bilgi ve görgüden yoksun olmasına bağlanmıştır (Unat, 1964:2). Bu gerçekten hareketle II. Abdülhamid sıbyan taburları teşkil ederek askerin küçük yaşlardan itibaren yetiştirilmesine gayret etmiş, ders programı ve disiplin anlayışında değişikliğe gitmiş, bahriye personelinin hak ve vazifelerini Bahriye Kanunnamesi ile resmileştirmiş (Batmaz, 2002:105), çağın ihtiyaçlarına göre ticaret-i bahriye kanunnameleri hazırlamış; Men’-i Müsademe Nizamnamesi, Liman Nizamnamesi, Karantina Nizamnamesi, Fener Nizamnamesi, İşaret Kanunnamesi, Tahlisiye Nizamnameleri ve Kalagöz* Nizamnameleri ile denizcilikte kullanılan logaritma cedvellerini tanzim ettirmiştir. (*Ceride-i Bahriye*, 1310:20).

Tüccar Kaptan Okullarının Açılması

Yatılı Tüccar Kaptan Okulu

II. Abdülhamid döneminde ziraat, bayındırlık, sanat vb. alanlarda olduğu gibi kara ve deniz ticaretinin teorik ve pratik bilgilerle sevk ve yönetilecek önemli bir fen konusu haline geldiği görülmüş ve yapılan değerlendirmeler neticesinde ticaret eğitimi görmüş deniz personeli yetiştirmek üzere okullar açılmıştır. Gerçekten de o dönemde donanmanın takviyesi, harp sahasında ve güzergah üzerinde yol inşası, sürat topçularının çoğalması, istihkam ve kale yapımından anlayan teknik subayların yanısıra yabancılarla rekabet edemez hale gelen uzman tüccar kaptanların yetiştirilmesi acil çözüm bekleyen konulardan biri haline gelmişti (Gökçay, 2005:I-11). Nitekim devlete ait ticaret gemilerinde halen kaptanlık edenler, seyir esnasında yapılması gereken denizcilik işlemlerini bilmediklerinden gerek gemilerin gerekse deniz ticaretinin pek çok zarara uğradığına dair şikayetlerin sayısı artmıştı (*A.DVNSNZAM.d.*, 2:176).^{*} Bu amaçla Heybeliada’daki Mekteb-i Fünun-ı Bahriye-i Şahane binasında bu kuruma bağlı olmak üzere 1886 yılında bir Yatılı Kaptan Mektebi açılmıştı (Batmaz, 2005:112).^{*} Bahriye Mektebi Nazırı’nın yönetiminde idare edilen bu okulda, kaptanlık uygulamaları yapmak ve nazari bilgileri pratiğe çevirmek gayesiyle Tersane-i Amire’den verilen bir de gemi bulunmaktaydı.

* Gemilerin güvenli bir surette seyahat etmesine yardımcı olan rehber.

** “...devlet-i aliyye ticaret sefaininde elyevm kapudanlık etmekte bulunanların ekserisi esnay-ı seyr ü seferde icrası labüd olan muamele-i fenniye-i bahriyeyi bilemedikleri cihetle bazı mevsimlerde muhatarat-ı bahriyeye düşer olarak bu yüzden dahi ticaret-i bahriyeye sekte ariz olmakta...”.

*** Esasen okulun açılma kararı bundan iki yıl önce, 1884’te verilmesine rağmen bütçe konusundaki düzenlemeler uzun zaman almış ve Maliye Bakanlığı’ndan tahsisat ancak 1886 yılında verilebilmiştir.

Okula Giriş Şartları ve Ders Programı

Müslim, gayrimüslim tüm Osmanlı tebeasına açık bulunan okula en az Türkçe'yi, Hesab ve Coğrafya'yı bilen, sıhhatli, 15 ile 20 yaşları arasındaki gençler müracaat edebileceklerdi. Öğrencilerin kayıt işlemlerini tamamlamadan önce Bahriye Merkez Hastanesi'nce muayenelerini yaptırmaları, bedenlen ve ruhen denizci olmaya elverişli bulduklarına dair rapor almaları zorunluydu (MF.HTF., 7/33).*

Bartın, Ünye, Preveze, Girit, Sakız, Beyrut, Trablusgarb, Cidde ve Basra gibi sahil bölgelerinde yaşayan gençler arasında kaptanlık mesleğini arzu edenlere bir kolaylık olmak üzere buralarda hazırlık kaptan mektepleri açılacaktı (*DH.MKT.*, 1412/20, 1420/101, 1424/39, 1425/67, 1430/32, 1451/26).** İstanbul'daki Kaptan Mektebi'nde uygulanan programa paralel bir müfredatın takip edileceği bu okullarda ağırlıklı olarak denizcilik ile ilgili fenler okutulacaktı.

Toplam 100 öğrenci kapasiteli okul, her senesi birer sınıf olmak üzere 4 yıllıktı. Bu süre zarfında okutulacak derslerse şöyleydi:

Birinci Sene : Türkçe, Kıraat ve İmla, İlm-i Hesab, Coğrafya, Tarih-i Osmani, Sarf-ı Türki, Fransızca, Resim (Kara kalem), Ameliyat-ı Mellahiye (Uygulamalı Kaptanlık dersleri) ve Cimnastik.

İkinci Sene : Fransızca, Rumca (Seçmeli), Hikmet-i Tabiiyye (Fizik), Cerr-i Eskal (Mekanik) [Fizik'ten rüzgar, fırtınalar, bulutlar, barometre, termometre, gökyüzü olayları, gel-git ve kaptanların bilmesi gereken mekanikte basit ve karmaşık aletler], Geometriye Giriş, Üçgenler, Kesirler, Logaritmik işlemler, İnşaat Bilimi, Genel Tarih, Osmanlıca, Uygulamalı Kaptanlık Dersleri ve Cimnastik.

Üçüncü Sene : Fransızca, Rumca (Seçmeli), Navigasyon ve Denizcilik Bilimi (Navigasyondan rasatla ilgili aletler, enlem ve boylam hesapları, kerteriz, harita ve denizcilik bilimine ait cetveller, geminin düşmesi, iskandil *** ve parakete,**** gökyüzündeki değişikliklerin denizlere etkisi), Rehnümay-ı Sefain (mıknatıs, pusula, makineler), Uygulamalı Kaptanlık dersleri, Cimnastik.

Dördüncü Sene : Fransızca, Rumca (Seçmeli), Navigasyon, Denizcilik Bilimi (Navigasyondan rasatla ilgili aletler, tul saati, kerteriz, harita, denizcilik bilimine ait cetveller, geminin düşmesi, parakete ve iskandil), Denizcilik Bilimi'nden gökyüzü-

---

* Dışarıdan kaptan ve çarckcı olmak üzere bu okullara kaydolmuş, fakat heyet raporları bulunmayan öğrencilerin muayeneleri sırasında herhangi bir sakıncanın tespiti durumunda okuldan çıkarılmaları kararlaştırılmıştı. Ancak söz konusu öğrencilerin okuldan atılmalarının mağduriyetleri anlamına geleceğinden hareketle kendilerine en azından birer idadi diploması verilmesi uygun görülmüştü.

** Bu çerçevede Dahiliye Nezareti'nden söz konusu vilayetlere kaptan okullarının açılmasına ilişkin gerekli yönetmelikler gönderilmiştir.

*** Denizin derinliğini ölçmek için kullanılan alet.

**** Geminin saatteki hızını ölçmeye yarayan cihaz.

denizlerdeki olaylar arasındaki etkileşim, Denizler Rehberi (Rehber-i Derya) [Akdeniz, Karadeniz, Marmara, Kızıldeniz, Umman denizi], Özet Devletler Hukuku (Denizlere kıyısı bulunan devletlere ait kısmı), Deniz Ticareti Kanunnamesi, Sahil Fenerleri Taarruzatı, Men-i Müsademe Nizamnamesi, Uluslararası Denizcilik İşaretleri, Gemi günlüklerinin tutulması, Usul-i Defteri, Uygulamalı Kaptanlık Dersleri ve Cimnastik.

Üç aylık ara sınavların akabinde, her sene sonunda öğrenciler bu derslerden Bahriye Nezareti tarafından seçilmiş bir mümeyyiz heyeti tarafından genel sınav olacaklar, son sınıf öğrencileri ortalamalarına göre birinci yahut ikinci dereceden diploma alabileceklerdi. Sınavlar sonunda birinci, ikinci ve üçüncü olan öğrencilere hediyeler verilecekti (*MF.HTF.*, 4/1).^{*} Öte yandan iki sene sınavlarda başarısız olan öğrenciler okuldan ihraç edilecekti.

Tersane-i Amire müfettişleri tarafından eğitim-öğretimin niteliği açısından her yıl denetlenen okulda, uzman deniz subayları fen ve hukuk derslerinde istihdam edilirken, yabancı dil dersleri için de dışarıdan hocalar bulunacaktı. Okulun muallimlerine 1000 ile 1250 kuruş, öğrencilere ise birinci sene 20, ikinci sene 30, üçüncü sene 40 ve dördüncü sene 60 kuruş maaş verilmesi uygun bulunmuştu.

Elbise, şekil ve görünüş hususunda birbirine benzemesi amacıyla lacivert ceket ve pantolondan oluşan üniformaları giyen öğrenciler (*A.DVNSNZAM.*, d., 2:176),^{**} uygulamalı kaptanlık dersinde en alt kademededen yani, gemi işçiliğinden çalıştırılmaya başlatılıp kaptanlığa kadar uzanan aşamalarda görevlendirileceklerdi. Okuldaki öğrenimleri sırasında ve mezuniyetten sonra denizcilik sektöründe çalıştıkları sürece askerlikten muaf tutulacak olan bu kişilere tahsil hayatları boyunca yine 20 ile 60 kuruş arasında değişen aylık maaş bağlanacaktı.

Mezun Öğrencilerin İstihdamı

Okuldan mezun olan öğrenciler Osmanlı sancağını taşıyan gemilerde dört sene müddetle tüm sorumlulukları süvari ve başmakinişlere ait olmak üzere stajyer kaptan ve çarkıcı olarak çalışma hakkına sahiptiler (*MF.HTF.*, 7/33).^{***} Söz konusu stajyerler resmen sorumlu tutulmamakla birlikte kendilerine verilen görevleri gereği gibi yerine getirmek mecburiyetinde olup, gemilere sevk ve tayinleri yahut değişimleri Bahriye Nezareti'nce gerçekleştirilecekti. Öte yandan herhangi bir eğitim almadıkları halde bu meslekte çalışmayı arzu edenler; 15-30 yaşları arasında, sağlıklı, iyi hal kağıdına sahip ve mekteplilere yapılan sınavlara girip başarılı olmaları durumunda aynı haklardan istifade edebileceklerdi. Yine denizcilik öğrenimlerini yurtdışında tamamlamış öğrencilerin de Osmanlı gemilerinde görev almaları mümkündü. Ayrıca mezunlar istedikleri takdirde İstanbul Liman Başkanlığı tarafından İdare-i Mahsusa vapurlarıyla diğer ticaret gemilerinde hesap memuru veya yazıcı

^{*} 1915-1916 öğretim yılının sonunda yapılan genel sınavlar neticesinde öğrencilerin gösterdiği başarı memnuniyet uyandırmış ve Bakanlık tarafından kendilerine kitap hediye edilmiştir.

^{**} Öğrencilerin üniformalarında hangi sınıfta okuduklarını gösteren ipek şeritler ve kırmızı çapalar olacaktı.

^{***} 1914'teki *Mülazım Kapudan ve Çarkıcılar Hakkındaki Kanun*'a göre stajyer kaptan ve çarkıcılar en az 300 kuruş maaşla işe başlayacaklardı.

olarak çalışabileceklerdi. Osmanlı gemilerinde çalışan bu mezunlar ticaret gemilerinin kazancından belli oranda hisse de alacaklardı. Okulu birincilikle bitirenler iki, ikincilikle mezun olanlar ise üç yıl Karadeniz ve Akdeniz boğazları dışında muhtelif limanlarda sefer yaptıktan sonra, Bahriye Dairesi'nce gerçekleştirilen sınav sonunda başarılı olanlara ikinci dereceden kaptanlık ruhsatı verilecekti. Bu ruhsat ancak söz konusu kişilerin uğradıkları limanlarda olumlu bir izlenim bırakmaları ve çalıştıkları gemi kaptanlarından referans almaları koşuluna bağlıydı.

İkinci sınıf kaptanlık ruhsatı alanlar gerek İdare-i Mahsusa vapurlarıyla gerekse tüccar vapur ve yelkenlileriyle iki sene daha denizlerde çalışmaları sonrasında yine sınavla birinci dereceden kaptan ünvanını alabileceklerdi. Olumlu referans şartına bağlı olan bu belge ancak Bahriye Nezareti tarafından veriliyordu. Bu belgeyi alanlar İdare-i Mahsusa ve Şirket-i Hayriye vapurlarıyla diğer ticaret gemilerinde kaptanlık yapabilecekleri gibi, taşrada açılacak kaptan okullarında öğretmenlik, donanmada kalagozluk ve ihtiyaç durumunda nakliye gemilerinde kaptanlık ve liman reisliğinde istihdam edilebileceklerdi.

Yatılı Kaptan Okulu'ndan yeterli mezun verilinceye kadar halen kaptanlık yapan denizcileri yetiştirmek üzere 1884 yılının sonunda bu okulun batı kapısındaki havzalar arkasında gündüzlü eğitim veren bir tüccar kaptan okulu (Nehari Sefain-i Ticariye Kapudan Mektebi) açılmıştır. İki sınıftan oluşan bu okulun öğretmenleri bahriye subayları arasından seçilmiştir. Mezun olan öğrenciler kaptanlık mesleğiyle ilgili bir sınava alınmışlar ve ancak bu sınavda başarılı olanlar Bahriye Nezareti tarafından ikinci ve üçüncü sınıf belgesi alabilmişlerdir.

Tersane-i Amire'nin hayli masrafi göze alarak açtığı bu okulun (*A.DVNSNZAM.d.*, 2:180)¹ birinci sınıf dersleri; Hesap, Geometri, Ölçme, Coğrafya iken ikinci sınıf dersleri ise Navigasyon, Pusulalar, Genel İşaretler, Fenerler Bilgisi ve Men-i Müsademe (Çatışmayı Önleme) olarak düzenlenmişti.

Okulun açıldığı 1884 yılını müteakip senede Bahriye Nezareti'nde, devletin kıyısı bulunduğu denizlerdeki ticareti artırmak amacıyla bir komisyon teşkil edilmiştir. Bahriye Mektebi Nazırı Salih Paşa'nın başkanlığında toplanan komisyon deniz ticaretindeki gerilemenin başlıca sebepleri olarak;

- i) Gemi yapım tekniklerinin geliştirilememesi,
- ii) Kaptanların eğitimsizliği,
- iii) Sigorta şirketlerinin güvenilir olmamasından dolayı tüccarların eşya taşıma işine girmeye cesaret edememesi,
- iv) Deniz ticareti kanununun ülkenin ve çağın ihtiyaçlarına göre yapılandırılmaması,
- v) Gerekliği şekilde deniz ticaretini icra edebilecek güvenilir bir şirketin kurulamaması,

maddelerini sıralamıştı.

---

* Yatılı kısım ile birlikte söz konusu okulların açılması için 513.982 kuruşa ihtiyaç duyulmuş ve bu paranın her sene kaydolan öğrenci oranında verilmesi kararlaştırılmıştı.

Komisyon tarafından hem bu engellerin aşılmasına hem de deniz ticaretinin geliştirilmesine yönelik olarak hazırlanan 22 maddelik tedbirler paketi, Meclis'te görüşüldükten sonra "ecnebilerin daha ziyade istifadesine hizmet etmemek şartıyla" 20 Kasım 1885 tarihinde Saray tarafından kabul edilmiştir. Bu önlemler arasında tonajlı gemilerin yapımında kullanılacak kerestelerden vergi alınmaması, liman harcı, şamandıra resmi ve diğer vergilerde indirimlerin yapılması, limanlarda kaptanlara kolaylık gösterilmesi, zorluk çıkaran liman memurları hakkında soruşturma açılması, yine gemi inşasında kullanılan demir vb. malzemelerden gümrük vergisi alınmaması, odun-kömür taşıyan gemilere vergi muafiyetlerinin tanınması, Osmanlı gemilerinde çalışan yabancı kaptanların Bahriye Nezareti'nden ruhsat alma zorunluluğunun getirilmesi, yalnızca sahipleri Osmanlı vatandaşı olan gemilerin Osmanlı sancağını taşıması, evrak işlemlerini tamamlamadan limandan ayrılan gemilere para cezalarının getirilmesi ve yurtdışı seyahatlerde bulunan gemiler için vize harclarının yeniden düzenlenmesi hususlarına yer verilmişti. Ayrıca yine Osmanlı deniz ticaretini geliştirmek üzere Ticaret Nezareti'ne bağlı özel bir dairenin (Ticaret-i Bahriye Şubesi) kurulması da kararlaştırılmıştı.

Ticari hayatta deneyim sahibi kimselerle Bahriye Nezareti'nin uzman subay ve mühendislerinden oluşacak olan söz konusu dairenin görevleri; gemilere kapasitesinden fazla eşya yüklenmemesi hakkında gereken muameleleri takip etmek, denizcilik hizmetlerine ait uluslararası düzenlemeleri tercüme ve telif etmek, deniz ticaretinin artırılmasına yönelik öngörü planları hazırlamak, çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek sektörel uygulamaları gerçekleştirmektir. Bu alanda telif ya da tercüme eserlerin sayısını artırmak amacıyla nakid ödemelerden, eser ve yazarların gazetelerde isminin duyurulmasına kadar uzanan teşvik ödülleri düşünülmüştü. Ayrıca bu dairenin kurulmasıyla anonim sigorta kumpanyası ve deniz ticaretini layıkıyla gerçekleştirebilecek diğer şirketlerin teşkiline müsaade edilmiş, anonim vapur şirketi veya Boğaziçi, Adalar yahut İzmit Körfezi'nde ticaret gemisi inşa etmek üzere tezgah kurmak isteyenlere de ayrıcalıklar tanınacağı duyurusu yapılmıştı. Söz konusu kararlar çerçevesinde komisyon üyelerinin, yabancı tüccarların devletleri tarafından desteklenmesi sonucunda kazandıkları ayrıcalıklar karşısında sahipsiz bırakılan Osmanlı tüccarlarının rekabet gücünü yitirmesinin, deniz ticaretindeki gerilemenin en önemli sebebi olduğu inancını taşıdıkları anlaşılmaktadır (*A.DVNSNZAM.d.*, 2:12-13).

Nizamnamesinde belirtildiği üzere her yıl Bahriye Nezareti tarafından teftiş edilen tüccar kaptan okullarından gündüzlü kısmının yirmi yıllık faaliyetten sonra kapatıldığı, 1905 yılında yine bakanlık müfettişlerinden Ahmet Paşa'nın hazırladığı rapordan öğrenilmektedir. Bu kararı hiçbir şekilde onaylamadığı anlaşılan Ahmet Paşa raporunda; kışın sefere çıkamayan ticaret gemilerinin kaptanlarıyla, çoğunun yanında getirdiği çocukları ve yazıcıların gündüzleri denizcilikle ilgili dersler aldıkları Heybeliada'daki Kaptan Mektebi'nin (Nehari Tüccar Kapudan Mektebi) kapatılıp, yalnızca yatılı kısmın eğitime devam etmesinden şikayet etmekteydi. Müfettişin sıkıntısı öncelikle, ancak gündüz eğitim görebilen bu kaptan vs.nin artık eğitimden yoksun kalacağından kaynaklanıyordu. Ahmet Paşa ayrıca, yatılı tüccar kaptan okulundan mezun olanların iş bulmakta güçlük çekmelerinden dolayı bu kez Bahriye Mektebi'ne öğrenci olarak kaydolmalarından da endişeleniyordu. Müfettiş, "madem ki yatılı okul mezunlarının istihdam sıkıntısı var, o halde bu okul kapansın, neden gündüz eğitim verip, ihtiyacı karşılayan kısım kapatılıyor?" sorusunu de içeren raporunu Bahriye Nazırı'na ilettiği (*Y.Mtv.*, 277/88).

Esasen Tüccar Kaptan Okulları Müdürlüğü'nden, mezunlarını geçici olarak yerleştirmek üzere stajyer kaptanların yanında, gemilerde görevli memurların refakatinde veya yazıcılıkta çalıştırılacak kaç kişiye ihtiyaç bulunduğu İdare-i Mahsusa, Şirket-i Hayriye vapurlarıyla Osmanlı sancağını taşıyan diğer vapur şirketlerine sorulmuşsa da, hiçkimseye ihtiyaç olmadığı karşılığı alınmıştı. Bunun üzerine Ticaret ve Nafia Nezareti söz konusu şirketlerin müdür ve direktörlerine; beş mezunun İdare-i Mahsusa, üçünün Haliç, dördünün Şirket-i Hayriye, ikisinin Hacı David, ikisinin Gürcü şirketlerine ait gemilerle, beş mezunun Tahtavizade, Hacı Ulya Efendi, Sinusioğlu ve Karamahmudzade ismindeki seyyar ticaret gemilerine ve ikisinin Reji İdaresi gemilerine yerleştirilmesi gerektiğine dair bir talimat göndermişti. Öte yandan mezunlar da Babıali'ye sundukları dilekçelerde hangi vapur şirketine başvurdularsa hiçbirinin kendilerini kabul etmediğini, içinde buldukları bu zor durumdan ancak stajyer olarak donanmaya alınma suretiyle kurtulabileceklerini ifade ediyorlardı. Halbuki Mekteb-i Bahriye'den her sene donanmada aynı konumda istihdam edilecek fazlaca mezun verilmekteydi. Daha çok kişinin çalıştırılmasına bahriye bütçesi yeterli değildi. Ayrıca söz konusu gençler tüccar kaptan okullarında savaş gemilerinde çalışabilecek donanımda yetişmeyip, yalnız ticaret vapur ve gemileri için gereken dersleri aldıklarından böyle bir şey zaten mümkün olamazdı. Bu durumda Bahriye Nazırı, Ticaret ve Nafia Nezareti'nin görüşünü paylaşarak söz konusu gençlerin Osmanlı sancağını taşıyan vapur ve gemilerde 300 kuruş aylık maaşla çalıştırmalarını doğru bulmuştu (*Y.Mtv.*, 273/13).

Nezaretin başlattığı soruşturma üzerine Bahriye Mektebi Nazırlığı'ndan alınan tezkirede; Heybeliada'daki Yatılı Tüccar Kaptan Okulu'ndan şimdiye kadar 281 öğrencinin mezun edildiği, bunların Osmanlı sancağını taşıyan gemilere yerleştirilmesi gerekirken bu yola gidilmeyip, bir kısmının bahriye gedikli sınıfına* alındığı bir kısmının ise teğmenliğe getirildiği ifade edilmiştir. Teğmenlik rütbesi öyle yankı uyandırmıştı ki, diğer mezunlar da hemen teğmen rütbesi alma hevesine kapılmışlardı. Gerek müfettişin raporu gerekse Bahriye Mektebi'nin tezkiresi doğrultusunda Bahriye Nazırı, şimdiye kadar yeterli sayıda mezun vererek misyonunu tamamlayan Yatılı Tüccar Kaptan Mektebi'nin kapatılarak, gündüz eğitim veren kısmın açık tutulması gerektiği kanaatine varmıştı. Nazır'a göre bu okulda yalnız denizcilik bilimine ait dersler değil, aynı zamanda Bakanlık bünyesinde özel olarak teşkil edilecek bir komisyon tarafından hazırlanacak program çerçevesinde çağın ihtiyaçları doğrultusunda Gemicilik ve Deniz Ticareti Kanunu, Defter Tutma ve Uluslararası İşaretler vb. derslerin okutulması şarttı. Okulun kapatılmasıyla açıkta kalan öğrenciler içinse Bakan Bey'in çözümü basitti: Seviyelerine göre Bahriye Mektebi'nin idadi sınıflarına nakletmek (*Y.Mtv.*, 277/88).

Tüccar Kaptan Eğitiminde Yeni Arayışlar

Her ne kadar Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi yarım asrı aşkın süredir faaliyet gösteriyorsa da, II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde bu kurumun Türk deniz taşımacılığında oynadığı rolü pek de abartmamak doğru olacaktır. Nitekim 1911 yılına

---

* Osmanlı deniz kuvvetlerinde gedikli sınıfı ya da önceki haliyle Muvazzaflar, yani Kaptanlar, Reisler, Kalafatçılar, Kumbaracılar, Marangozlar ve başka sanat erbabından oluşan ve maaşları diğerlerine göre daha dolgun olan bir gruptu.

kadar Türk limanları arasında yapılan ve 41.725.000 tona ulaşan taşımanın ancak 4.319.000 tonu, yani %10'u Türk bayrağını taşıyan vapurlarla gerçekleştirilebilmişti (Camcı, Zafer & Yaman, 1994:54). Bu durum aynı dönemde deniz ticaretinde tamamlanmak istenen yapısal değişiklik çabalarının kamudan sivil inisyatife geçmesini kolaylaştırdığı gibi bu doğrultuda kurumsallaşma gayretlerini de başlatmıştır. Sözelimi önce *Tevsi-i Ticaret-i Bahriye-i Osmaniye*, ardından *Osmanlı Kapudan ve Makinistler ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyetleri* kurulmuş, söz konusu derneklerin kurucuları, deniz ticaretinde yıllardır gözetilen fakat bir türlü ulaşılamayan hedefi gerçekleştirmeye yönelik olmak üzere bilhassa okullaşmaya ivme kazandırmışlardır. Bu kuruluşlardan Osmanlı Deniz Ticaretini Geliştirme Cemiyeti'nin kurucusu emekli bahriye subaylarından Hamid Naci (*DH.MKT.*, 2749/88; *ZB.*, 330/131)* 1910 yılının ilkbaharında Milli Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkcı Mektebi adıyla bir okul açmak isteğiyle Babıali'ye başvurmuştur. Osman, Rıfki, Hayri, İsmail, Edhem, Mehmed Naili ve Mehmed Ali Bey'lerin muallim olarak istihdam edilecekleri okul, Üsküdar Paşalimanı'ndaki binanın öğretim kurumu olmasına müsaid bulunduğu dair yapılan tedkikat neticesinde ve bütün vergilerinin sahibi tarafından ödenmesi şartıyla Bahriye Nezareti'nin de onayıyla aynı yıl açılmıştır (*ŞD.NF.MRF.ML.*, 226/8).

Sınavlar

Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi tarafından belirlenen ders programına uygun olarak sınavların çarkcı imtihan komisyonunca yapılması ve söz konusu dairede gerçekleştirilen sınavlarda başarılı olan öğrencilere ancak Nezaret tarafından onaylanmış (*HR.HMŞ.İŞO.*, 77/3-1; *İ.Meclis-i Mahsus*, 28 Ş 1332/2)** kaptanlık diplomasının verilmesi kararlaştırılmıştı (*MF.HTF.*, 7/33). Bilhassa kaptan ve çarkcı sınıflarındaki sınavların bu daireden gönderilen bir mümeyyiz heyeti tarafından yapılması konusuna hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır (*MF.HTF.*, 7/33). Okulun yüksek öğretim kademesi olarak kabul edilen kaptan ve çarkcı sınıflarında öğrencilerin sınav hakkı Darülfünun öğrencileri gibi üçtür (*MF.HTF.*, 7/33).

Öğrenciler

İlk, orta ve yüksek öğretim kademelerini bünyesinde toplayan okulun idadi kısmının son iki sınıfındaki öğrencilerle ali derecedeki öğrencilerin devlet okullarında olduğu gibi askerlik görevleri tecil edilmiştir. Bu muafiyete rağmen okulun idadi kısmının ikinci sınıfında okuyan bir öğrenci Harbiye Nezareti'nin daveti doğrultusunda askere alınabilmiştir. Öğrenci bu duruma yedi senelik idadilerin son sınıfına muadil bir seviyede öğrenim gördüğü ve dolayısıyla söz konusu okullarda olduğu gibi terhis edilmesi gerektiği gerekçesiyle itiraz etmişse de, Harbiye Dairesi yasalar çerçevesinde yalnız sultanilerdeki 10., 11. ve 12. sınıf talebelerinin terhis edilebileceği karşılığını vermiştir. Şuray-ı Devlet

---

* Hamid Naci bu Cemiyet'in kurucusu olmakla kalmayıp *Mellah* ismindeki ticari, sınai, fenni, siyasi ve resimli derginin de sahibidir. *Mellah*'ın 1909 yılından itibaren yayımlandığı anlaşılmaktadır -her ne kadar Hamid Naci'nin dilekçesinde adı geçen derginin haftalık olarak yayınlanacağı kaydedilmişse de; ancak bir sayısı bulunabilmiştir (Duman, 2000:557).

* Bütün özel okullarda olduğu gibi Milli Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkcı Mektebi'nin diplomalının da geçerli sayılabilmesi için Maarif Nezareti tarafından tasdik edilmek zorundaydı.

ve Maarif Nezareti arasında geçen yazışmalar neticesinde; öğrencinin okuduğu sınıfın sultanilerin 10. sınıfından çok aşağı bir seviyede bulunmasına rağmen, idadilerin son iki sınıfında öğrenim gören öğrenciler için de askerlik görevinin tecil edilmesi yönünde daha önce verilen karar doğrultusunda bu talebinin terhisinin gerektiği kararı verilmiştir (*MF.HTF.*, 7/48). Bu karar öğrencilerin askerlik görevinden müstesna tutulmasına dair okul yönetmeliğinde yer alan maddelerin uygulamasında kimi zaman pürüzlerin doğduğunu göstermektedir. Ayrıca yine okulun yönetmeliğine göre öğrenciler mezuniyetleri sonrasında devlet deniz kuvvetlerinde çalıştıkları sürece de askerlikten muaf tutulmuşlardır (*MV.*, 152/41; *MF.HTF.*, 7/33).¹ 1916'daki yeni programa göre toplam 12 yıllık bir öğrenimden sonra diplomalarını alan gençler kaptanlık belgesi edinebilmek için denizlerde en az dört yıl fiilen görev almak ve uygulamalı dersler görmek zorundalardı.

Okulun İdari Yapısı

Milli Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkıcı Mektebi; bir hazırlık, iki orta/ıdadi ve iki kaptan ve makine kısımlarından (yüksek/ali) oluşup, idadi birinci sınıfına rüşdiye mezunları imtilanla, idadi mezunlarıysa sınavsız kaydolabileceklerdi. Bu durum idadi kısmının ilk sınıfında farklı seviyelerde öğrencilerin bulunması anlamına geldiğinden şüphe uyandırmıştı. Okul müdüriyetinden yapılan açıklamada söz konusu sınıfta Deniz Ticareti Tarihi, Kıyı Coğrafyası, Gemicilik gibi gerek idadi mezunlarından sınavsız olarak gerekse rüşdiyeyi bitirenlerden sınavla kabul edilenlere gösterilmesi gereken ortak derslerin bulunmasından kaynakladığı ve esasen idadi mezunlarından okula kimsenin müracaat etmediği (*MF.HTF.*, 7/33),² dolayısıyla heterojen bir yapının oluşmadığı ifade edilmiştir.

Okulun altı seneden müteşekkil kısm-ı ibtidai denem sınıfları, ilköğretim kademesi/ rüşdiye olarak kabul edilmiş ve buradan mezun öğrencilere ilkokul diplomasının verilmesi uygun görülmüştü. Okulun söz konusu ilk yani hazırlık kısmına azami 16, idadi birinci sınıflarına ise en fazla 18 yaşında bulunan öğrenciler sınavla alınacaktı. Bu sınav ibtidai mezunlarının cevaplayabilecekleri zorlukta hazırlanacaktı.

Her ne kadar okulun ruhsatında kısmen ali kısmen idadi derecesinde olduğu belirtilmişse de, mezunlara verilen belgeler yüksek okul diploması olarak itibar görmemiştir. Diğer taraftan okulun yüksek öğretim kademesine ait kaptan ve çarkıcı sınıflarının açılması da kolay olmamış, söz konusu sınıflar açılıştan bir yıl geçmesine rağmen teşkil edilememişlerdi (*MF.HTF.*, 7/33). Yüksek öğretim kademesinde eğitim başladıktan sonra ise bu kez iki yılda kaptanlık ve çarkıcılık konularında yeterli uzmanlaşmanın mümkün olamadığı gerçeğiyle öğrenim süresinin dört seneye çıkarılması konusu gündeme getirilmişti.

1916 yılında hazırlanan yeni programa göre ise okulun hazırlık sınıfları genişletilmiş ve ilk altı senesi ibtidai yani ilköğretim kademesi olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu

---

1 Bu madde de diğer bütün yüksek öğretim kurumlarından ve Hendese-i Mülkiye Mektebi'nden mezun olup kamuda çalışanlara tanınan muafiyetten kaynaklanmıştır.

2 Gerçekten de 1917 yılının Temmuz ayında Şam Sultanisi altıncı sınıfından mezun Hayreddin Efendi adlı bir öğrencinin okula kaydolmak için yaptığı müracaatını bir yıl sonra geri çektiği görülmektedir.

devredeki altıncı sınıf Bahriye Mektebi'ndeki namzed sınıfı gibi sonraki kademeye hazırlık olarak düzenlenmiştir. Bundan sonraki iki sınıf –ki 1918 yılının sonunda eklenmiştir- ortaöğretim (namzed/tali) devresi kabul edilmiştir. Yüksek öğretim kademesi ise dört yıldan ibaret olup, hem yüksek hem orta öğretim düzeyindeki dersleri kapsamaktadır. Nihayet bu kuramsal eğitimi başarıyla tamamlayan gençler dört yıl da Şirket-i Hayriye, Seyr-i Sefain gibi şirketlere ait gemilerde uygulamalı eğitim görecektir. Bu nedenle okul, Nezaret'e bağlı öğretim kurumlarından farklı konumda değerlendirilmiş ve son dört senesi bir meslek mektebi olarak kabul edilmiştir (*MF.HTF.*, 7/33).

Eğitim-Öğretim Programı

Okulun ders programları Bahriye Dairesi tarafından hazırlanmaktaydı. İmparatorlukta usul-i cedide programına göre eğitim veren numune ibtidailerine yahut resmi sultanilerin ilköğretim kademesine eşit kabul edilen ibtidai kısmının programı şöyleydi:

	Birinci sene	İkinci sene	Uçuncü sene	Dördüncü sene	Beşinci sene	Altıncı sene
Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye	4	4	4	4	4	1
Türkçe Kıraat	12	5	4	4	4	3
Sarf		2	2	2	2	
Ezber ve İnşad		1	1	1	1	
İmla		2	2	2	1	
İstinsah ve Tahrir		2	1	1	2	
Hat	1	1	1	1		
İlm-i Gemicilik						2
Elsine-i Ecnebiye						2
Hesab	5	3	3	3	3	5
Hendese				2	3	3
Coğrafya	1	1	1	2	2	2
Tarih		1	2	2	2	2
Eşya	3	3	2	3	3	1
Musahabat	3	2	2	1	1	1
Resim	1	1	1	1	2	1
Elişleri	2	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2
	34	32	30	33	34	27

Okulun orta ve yüksek öğretim kademelerindeki program ise aşağıdaki gibiydi:

Eyyam	İdadi İkinci Sınıf		
Cumartesi	<i>Kitabet- Yaşar Bey</i>	<i>Ulum-ı Diniye - Müderriş Ziya Efendi</i>	<i>Hikmet-i Tabiiyye - Seyid Ali Bey</i>
Pazar	<i>Cebir - Hüseyin Bey</i>	<i>Hikmet-i Tabiiyye - Seyid Ali Bey</i>	<i>M ü s e l l e s a t - ı Müsteviye- Hüseyin Bey</i>
Pazartesi	<i>Hendese - İsmail Bey</i>	<i>Coğrafya-iSahili Nizameddin Bey</i>	<i>Tahrir-i Mecmua - _____</i>
Salı	<i>İngilizce - Semai Efendi</i>	<i>Hendese - İsmail Bey</i>	<i>Kimyay-ı gayr-i uzvi- Selahattin Bey</i>
Çarşamba	<i>Cebir - Hüseyin Bey</i>	<i>Müsellesat-ı Müsteviye – Hüseyin Bey</i>	<i>İngilizce – Semai Efendi</i>
Perşembe	<i>Menazır - Salim Efendi</i>	<i>Coğrafya-iSahili- Nizameddin Bey</i>	<i>Talim - _____</i>

Eyyam	İdadi Birinci Sınıf		
Cumartesi	<i>Ahlak ve Malumat-ı Medeniye- Ali Rıza Bey</i>	<i>İngilizce- Semai Efendi</i>	<i>Ulum-ı Diniye- Müderriş Ziya Efendi</i>
Pazar	<i>Hendese - İsmail Bey</i>	<i>Hesab-ı Ameli ve Cebir- Hüseyin Bey</i>	<i>Coğrafya-i Hususi- Seyid Ali Bey</i>
Pazartesi	<i>Kitabet - Yaşar Bey</i>	<i>Hendese - İsmail Bey</i>	<i>Coğrafya-i Sahili- Nizameddin Bey</i>
Salı	<i>Tarih-i Ticaret-i Bahriye- Ali Rıza Bey</i>	<i>Tahrir-i Mecmua- _____</i>	<i>Muhtasar Teşrih-i Beşeri ve Hüfzısıhha- Ahmed Bey</i>
Çarşamba	<i>İngilizce- Semai Efendi</i>	<i>Coğrafya-i Hususi- Seyid Ali Bey</i>	<i>Hesab ve Cebir -Hüseyin Bey</i>
Perşembe	<i>Coğrafya-i Umumi- Sevid Ali Bey</i>	<i>Karakalem Resim- Salim Efendi</i>	<i>Talim - _____</i>

Ali Kısmı

Kapudan Birinci Sene : Seyr-i Sefain, Heyet-i Felekiye, Suver-i Kevakib ve Alat-ı Rasadiye, Coğrafya-i Tabii, Gemicilik, Elektrik, Müsellesat-ı Küreviyye, Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye, İngilizce, Suluboya Resim, Usul-i Defteri, Tarifât-ı Makine ve Malumat-ı Askeriye ve Talim.

Kapudan İkinci Sene : Heyet-i Bahriye, Hukuk-ı Bahriye-i Düvel ve Merasim-i Resmîye ve Tatbikatı, İşarat-ı Umumiye-i Bahriye ve Men-i Müsademe Nizamnamesi ve Tatbikatı, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye ve Hukukiyenin Kavaid-i Umumiyesi, Hıfzısıhha-i Bahri, İngilizce, Gemicilik, Cimnastik, Malumat-ı Askeriye ve Talim.

Çarkıcı Birinci Sene : Tarifat-ı Makine, Resm-i Makine, Gaz Motorları, Kuvve-i Tahmiliye, Kimya ve Terkiyat-ı Madeniye, İngilizce, Hendese, Hikmet-i Tabiiyye ve Mihanik, Kitabet, Terbiye ve Malumat-ı Medeniye, Malumat-ı Askeriye ve Talim, Fabrikada Bilfil Ameliyat.

Çarkıcı İkinci Sene : Elektrik, Hıfzısıhha-i Bahri, İngilizce, Hesabat-ı Makine, Makine ve Kazanların Usul-i İdare ve Muhafazası, Makinistin Vezâif-i Dahiliyesi, Bilhesab Resm-i Makine, Kuvve-i Tahmiliye, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye ve Hukukiyenin Kavaid-i Umumiyesi, Cimnastik, Fabrikada Bilfil Ameliyat, Malumat-ı Askeriye ve Talim.

İdadi Kısım

İkmal Sınıfı: Mükemmel Hesab, Hendese, Coğrafya-i Umumi, Lisan-ı Osmani, Tarih-i Osmani, İmla ve Hüsn-i Hat, Terbiye ve Ahlak, Karakalem Resim, Malumat-ı Askeriye ve Talim.

Birinci sene: Hesab-ı Ameli ve Cebir, Hendese, Coğrafya-i Hususi, Coğrafya-i Sahili, Tarih-i Ticaret-i Bahriye, Kitabet, Hıfzısıhha, İngilizce, Karakalem Resim, Ahlak ve Malumat-ı Medeniye, Malumat-ı Askeriye ve Talim.

İkinci Sene : Cebir, Müsellesat-ı Müsteviye, Hendese, Hikmet-i Tabiiyye, Mihanik, Coğrafya-i Sahili, İngilizce, Kitabet-i Bahriye, Kimya, Resim ve Menazır, Malumat-ı Askeriye ve Talim (MF.HTF., 7/33).

İngilizce'nin hemen her sınıfta mecburi ders olarak okutulduğu anlaşılan bu programda; Cebir, Hendese, Coğrafya gibi bilhassa lise kısmının her sınıfında gösterilen temel dersler sabit kalmışken, kaptan ve çarkçı sınıflarında Elektrik, Gemicilik, Uluslararası Deniz Hukuku, Makine gibi uzmanlık fenlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Okulun bu ilk programı her ne kadar Tarih-i Tabiiyye, Kozmografya derslerini kapsamamaktaysa da geneli itibarıyla yedi senelik idadi programlarına muadil bulunmuştur. Esasen lise mi yahut yüksek öğretim kurumu mu olduğu konusunda uzun müzakerelerden sonra bir neticeye ulaşılmıştır. Sözelimi 1916 yılında hazırlanan yeni programa göre okul, ikisi ikmal/hazırlık, ikisi idadi/orta ve ikisi ali/yüksek olmak üzere altı sene halinde yapılandırılmıştır. Ancak okulun teşkilatlanma süreci hayli zaman almıştır. Nitekim önce hazırlık sınıflarının iki değil üç sınıftan oluştuğu böylece okuldaki öğretim süresinin yedi yıla uzatıldığı iddia edilmiştir. Ardından yedi senelik idadilerin son iki sınıfına eşit görülen okulun idadi kısmının, Ortaöğretim Dairesi tarafından yapılan inceleme nihayetinde yedi değil, fakat beş senelik idadilerin dördüncü ve beşinci sınıflarına muadil olduğuna karar verilmiştir. Öte yandan Bahriye Nezareti'ye okulun iki hazırlık, iki idadi, iki kaptan ve iki çarkçı sınıfı olarak sekiz sınıftan müteşekkil bulunduğunu savunmuştur (MF.HTF., 7/33). Nihayet

Maarif Nezareti okulun idadi kısmındaki dersleri devlet idadileriyle karşılaştırmış ve şu sonuçlara varmıştır: Öncelikle Milli Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkıcı Mektebi kaptan ve çarkıcılığa ait bir meslek mektebi olup, müfredatında hem ortaöğretim hem yüksek öğretim kademesindeki dersler bulunmaktadır. Bu itibarla programının hiçbir idadinin dersleriyle tam anlamıyla mutabık ve muadil olması mümkün değildir. Esasen böyle bir şartın aranması da makul olmaz. Nitekim okulun idadi kısmının birinci sınıfında Fransızca, Tarih-i Tabii, Coğrafya, Genel Tarih ve Defter Tutma Metodu dersleri olmamasına karşılık İngilizce, Sağlık Bilgisi, İnsan Anatomisi, Askerlik Bilgisi, Hesap ve Gemicilik için gerekli Beden Eğitimi dersleri fazladan gösterilmektedir. Yine idadi kademesinin ikinci sınıfında yedi senelik diğer idadilerde yer alan Osmanlı Tarihi, Organik Kimya, Arapça, Fransızca, Hukuk Bilgisi ve Defter Tutma Metodu dersleri olmamakla beraber İngilizce, Askerlik Bilgisi ve Beden Eğitimi dersleri bulunmaktadır. Fazla ve eksik derslerin değerlendirilmesi neticesinde Nezaret, okulun idadi birinci sınıfının yedi senelik devlet idadilerinin beşinci sınıfına, idadi ikinci senesinin ise aynı kurumların altıncı yılına denk olduğuna karar vermiştir (*MF.HTF.*, 7/33).

Öte yandan okul müdüriyeti kurumun son dört sınıfının yüksek öğretim seviyesinde kabul edilmesi gerektiğini, ders programında orta ve yüksek öğretim kademelerine ait konuların birlikte verildiği gerekçesiyle savunmuş, hatta son beş yılda verilen diplomaların* ali dereceye göre düzenlenip tasdik ettirildiğine dikkat çekmişse de (*MF.HTF.*, 7/33), Nezaret bu konuya da itiraz etmiştir. Öncelikle Nezaret bünyesinde konunun tedkiki için bir alt komisyon oluşturulmuş ve karar için bu komisyonun programlar üzerindeki incelemelerinin tamamlanması beklenmiştir. Komisyon raporuna göre, resmi sultanilerin ortaöğretim seviyesindeki öğretim süresi yedi yıl olup, yüksek öğretim diploması için en az üç yıl daha okumak gerekmekte olup, söz konusu tedrisat düzeyi toplam on yıllık bir öğrenim hayatını kapsamaktaydı. Halbuki Milli Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkıcı Mektebi'deki orta ve yüksek öğretim kademesi 6 yıldan ibaretti, ayrıca yüksek öğretim kurumlarına yedi yıllık sultanilerden mezun olanlar girebilmekteyken, bu okulun yüksek denilen kısmına yalnızca ibtdai kısmını başarıyla bitirenler alınıyordu. Şu halde bu okul yüksek öğretim kurumu olarak kabul edilemeyeceği gibi derece itibarıyla zırai, ticari, sanayi şubelerini bünyesinde barındıran idadilere denk geldiği anlaşılmaktaydı.

Okulda askerlik talimlerinin yapıldığı Pazartesi ve Perşembe hariç haftanın dört günü günde 5 saat kuramsal eğitim verilmekteydi. Derslerin süresi yaklaşık bir saatti. Hem yatılı hem gündüzlü öğrenci kabul eden kurumda 1919 yılının başında toplam 85 öğrenci bulunup, bunun 6'sı yatılı kalanı gündüzlü olarak tahsil görmekteydi. Bununla birlikte yapılan teftişler neticesinde devamsız öğrencilerin toplam öğrenci sayısının üçte biri gibi hayli yüksek bir oranda olduğu da tesbit edilmişti. İlköğretim kademesinin ilk dört sınıfı müşterek olup, örneğin Hesap dersinin öğretmeni sınıfa geldiğinde ilk bir saati birinci sınıflara, ardından sırasıyla ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflara ders göstermek zorunda kalyordu. İlköğretim kademesinden sonraki ortaöğretim kademesinde; Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Heyet, Akaid, Hıfzısıhha, Türkçe, Dürus-ı Eşya, Makine ve Gemicilik dersleri okutulmakta olup, genel olarak ibtidai seviyesinde bir eğitim verildiği yapılan incelemeler sonunda anlaşılmıştı (*MF.HTF.*, 7/33).**

---

* 1912-1917 yılları arası kastedilmektedir.

** Bu sınıflardaki eğitimin ibtidai seviyesinde olduğunun delilleri arasında; biri Sarıyer İbtidaisi me-

Okulun yüksek öğretim kademesinde ise yine 1919 yılında düzenlenen teftişat raporuna göre ilk sınıfta 15, ikincisinde 20, üçüncüsünde 8 ve dördüsünde 19 talebenin mevcut olduğu ve öğrencilerin ayrı sınıflarda ders gördükleri tespit edilmiştir. Söz konusu sınıflardaki tedrisat yalnızca meslek eğitimi olmayıp lise derslerini de içine alacak şekilde düzenlenmişti. Şöyle ki; Uluslararası İşaretler, Gemicilik, Seyr-i Sefain, Heyet-i Bahriye, Müsellest-ı Küreviye gibi dersler meslek eğitimine yönelik olmakla birlikte Dini İlimler, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Hendese, Hesap, Cebir, Müsellest-ı Müsteviye, Hikmet, Kimya ve Mihanik dersleriyle ortaöğretim müfredatındaki derslere paralel kabul edilmiştir. Son dört yıllık uygulama sınıfları ise okulda mevcut olmayıp, gemilerde öğrencilere tatbikat yaptırılması şeklinde planlamıştı. Söz konusu uygulamayı dört yıl boyunca tamamlamayan öğrenciler kuramsal eğitimden başarılı olmalarına bakılmaksızın kaptanlık diploması alamayacaklardı (MF.HTF., 7/33).*

SONUÇ

Milli Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkcı Mektebi Maarif Nezareti'ne bağlı öğretim kurumlarının hepsinden gerek okulda öğretilen denizcilik biliminin kapsam ve içeriği, gerek bu bilimin diğer fenler arasındaki önemi, gerekse kaptalık mesleğinin nezaketi açılarından farklı konumda değerlendirilmiştir. Tüccar kaptan okullarının önemine 1894 yılında *Ceride-i Bahriye*'de şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Elyevm Osmanlı yelken sefain-i ticariyesi hemen umumen sahilde icrası seyr ü sefer eden gemilerden ibaret olub içlerinde açık denizlere çıkanlar pek azdır... vapur sefaininin selamet-i seyrini ve intizam-ı hareketini temin için yelken sefinesi kapudanının malumatı gayr-ı kafidir. Vapur sefaini kapudanları yelken sefainini idare eden kapudanlarımız gibi sade yelken idaresi ve ticaret-i ameliyenin iktisabıyla ifay-ı vazifeye muktedir sayılamayıb esasü'l-esas olan fünun-ı bahriyenin tahsiliyle beraber ticaret-i bahriye kanunnamesi ve buna müteferri' nizam ve kavaidi öğrenib yerine göre mevki-i tatbik-i icraya koymak mecburiyetindedirler... Şu asr-ı terakkide denize çıkan vapurlar ne kadar metin ve hizmete elverişli olsa idaresi uhdesine mahvel olan kapudanlar ve mürettebat-ı sair malumat-ı kafiye haiz olmadıkları halde ne ticaretin malını ve ne de yolcuların canını teslim edemeyeceği gibi vapur sigortaları bile ilk evvel bu hususu tedkik ve tam'ik etmedikçe taahhüd altına girememektedirler. İşte bir taraftan bu suretle idare-i umura say' ve gayret olunduğu halde diğer taraftan Mekteb-i Fünun-ı Bahriye-i Şahane'de bir Tüccar Kapudan Mektebi tesis olunarak yetiştirdiği şakirdan umum kumpanya vapurları kapudanlığına namzed edilmiştir...”

---

zunu, diğeri Kabataş Sultanisi beşinci sınıf talebesinin Mili Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkcı Mektebi'nde okumak üzere müracaatları sırasında yapılan giriş sınavında doğrudan okulun ortaöğretim kademesinin ikinci sınıfa yerleştirilmiş olmaları gösterilebilir.

** 1919 yılındaki teftişata göre okulun mevcut teşkilatı şöyleydi: İlköğretim kademesindeki 1. sınıf 7, 2. sınıf 6, 3. sınıf 5, 4. sınıf 7 talebe mevcut iken, 5. ve 6. sınıflarda öğrenci yoktu. Ortaöğretim kademesindeki 1. sınıf 8 ve 2. sınıf 6 öğrenciden müteşekkildi. Okulun yüksek öğretim kademesinin 1. sınıfında 15, 2. sınıfında 10, 3. sınıfında 8 ve 4. sınıfında 19 öğrenci bulunmaktaydı. Bundan sonra tatbikat sınıfları olarak adlandırılan ve dört kısma ayrılan derslikler içinse öğrencilerin fabrikalarda bulunacağı kaydedilmiştir.

Ayrıca II. Abdülhamid döneminde açılan tüm meslek okullarında gözetilen temel gaye, yani eğitimi verilmek istenen mesleği icra eden azınlıkların yerine söz konusu meslekte Türk-Müslüman Osmanlıların istihdamını sağlamak düşüncesi tüccar kaptan okulları için de gözetilmiştir. Başka bir ifadeyle bu okullarının açılmasıyla, Ege-Akdeniz kıyı şeritinde ve adalarda yaşayan Rumların sahip oldukları yelkenli gemilerle, bu denizlerdeki deniz ticaretiyle rekabet edebilecek güçte ve yetenekte Türk tüccar kaptanların yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Nitekim başlangıçta iki yıl olarak planlanan kaptan ve çarkçı sınıflarının, kuramsal mesleki bilgilerde uzmanlaşma açısından yeterli görülmeyip dört seneye çıkarılması kararı da bu hedefe verilen önemi ispat etmektedir.

Denizlerdeki personelin gerekli eğitim ve talimden geçirilmesi amacıyla bilhassa II. Abdülhamid döneminde yoğunlaşan çabalar, tamamıyla düzenlenmesine ihtiyaç duyulan bir müessesede sadece günü kurtarma gayretleri olarak kalmış ve kara ordusuna benzer bir yenilik çalışmasına, bir türlü başlanılamamıştır. Öte yandan XVI. yüzyılda Fransızlara verilen ilk kapitülasyondan itibaren Türkiye'ye ait ticareti de kendi gemileriyle yapma hakkını elde eden yabancı tüccar gemileriyle rekabet edebilecek güçte yerli bir ticaret filosu oluşturabilme yönündeki gayretler de Türk deniz taşımacılığında pek büyük bir önemi haiz değildir. Devletin bahriye işlerini ve deniz ticaret filosu kurma tasarısını ciddiye alarak yaklaşık 100 yıl önce başlattığı bu çabalar, söz konusu başarısızlığın giderilmesi doğrultusunda özel sektörde de canlanma yaratmış ve talepleri deniz ticareti hususunda daha modern yetiştirmek üzere okullar açmaya sevk etmiştir. Ancak bu okullarının hepsinin gemi yapımı, gemilerin sevk ve idaresi yahut kaptanlık fenlerinin gerektirdiği teknik donanıma sahip kimseler tarafından kurulduğu iddia edilemez. Milli Ticaret-i Bahriye Kapudan ve Çarkçı Mektebi ise bu noktada şanslı bir öğretim kurumudur. Zira okulun kuruculuğunu bahriye tekniğini bilen, denizcilik sektöründen emekli birinin yapmış olması ihtimaldir ki, gerek denizcilik tekniğinin gerekse kaptanlık fenninin layığıyla tedrisini kolaylaştırmıştır.

Esasen kıtasal bir güç olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bu çabalara rağmen hiçbir zaman kontinental saha dışında kalan denizlere hakimiyet sağlayacak global bir deniz imparatorluğu gücünü oluşturmaktan ve işletmekten hayli uzak bulunması normal karşılanmalıdır. Bu duruma etki eden nedenler; merkez teşkilatında yapılan değişikliklerin sıklığı, bütçenin darlığı, personel mevcudunda, eğitimdeki aksaklıklar ve en önemlisi de deniz ve denizcilik kültürü içinde yoğrulmamış olmaları dikkate alındığında söz konusu uzaklığın gerekçeleri anlaşılabilir. Devletin denizlere yönelik politikalarını belirleyen unsurlar değerlendirildiğinde bunun sadece silah gücüne dayanmayan fakat daha ziyade denizcilik ilmi ve deniz ticaretiyle ilgili siyasi ve iktisadi tavırla ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

EK

Mülazım Kapudan ve Çarkıcılar Hakkında Kanun, Matbaa-i Bahriye, 6 Ağustos 1330 (20 Ağustos 1915).

1. madde – Ba ruhsat-ı resmiye tesis edip ders programları Bahriye Nezareti’nce musaddak olan hususi kapudan ve çarkcı mekteplerinden ba-şehadetname neşet edenler tebea-i Osmaniye’den olmak şartıyla Osmanlı sancağını hamil sefainde dört sene müddet mülazım-i kapudan ve çarkcı namıyla istihdam olunmak hakkını haizdirler.

Bu mekteplerin huruc imtihanları Bahriye Nezareti’nden izam olunacak bir heyet-i mümeyyize huzurunda icra edilecektir.

2. madde – Osmanlı seyr ü sefain idaresiyle Osmanlı sancağını hamil sefain şirket veya sahipleri birinci maddede zikr edilen mülazım kapudan ve çarkcıları kabule ve onlara şehri laakl 300 kuruş vermeye mecburdurlar.

3. madde – Mülazım kapudan ve çarkıcılar gemi mürettebatından madud olub temin-i istirahat ve maişetleri ve muamelat-ı inzibatiye ve suret-i istihdamları süvari ve serçarkıcılara aittir.

4. madde – Mülazım kapudan veya çarkcıların aded veya tonesine nazaran sefaine ne mikdar tevzi olunacakları atide gösterilmiştir. Badema teşekkül edecek imtiyazlı şirket vapurlarının adedine göre tevzi olunacak mülazımler mikdarını tayine Bahriye Nezareti memurdur. Şirketlerce bir daha istimal olunmamak üzere çürüğe çıkarılmış sefain hesaba idhal edilmez (*MF.HTF.*, 7/33).

Şirketlerin İsmi	Sefain Adedi	Kapudan veya Çarkcı veya Mecmu’
Şirket-i Hayriye	Beher 2 adedine	1
İstanbul sevahiline işleyen	Beher 2 adedine	2
Seyr-i sefain	Beher 2 adedine	
Şirket-i Hayriye-i Hamidiye	Beher 3 adedine	1
Haliç Dersaadet	Beher 3 adedine	
Safi rüsum tonilatosu		
5’den 50’ye kadar	Beher 10 adedine	1
50’den 100’e kadar	Beher 5 adedine	1
100’den 500’e kadar	Beher 2 adedine	1
500’den 1000’e kadar	Beher 1 adedine	1
1000’den 2500’e kadar	Beher 1 adedine	2
2500’den 4000’e kadar	Beher 1 adedine	3
4000’den yukarıya kadar	Beher 1 adedine	4

5. madde – Kapudan ve çarkcılar tarafından mülazım kapudan ve çarkcılara resen bir vazife tevdi edilemez. Kendilerine amirleri tarafından tevdi olunacak vazifeyi hüsn-i ifa etmeyenler mürettebat-ı saire misillü mesul tutulurlar. Ancak adem-i istihdamı istilzam eden mesuliyetin tayini Bahriye Nezareti'ne aittir.

6. madde – Mülazım kapudan ve çarkcıların sefaine tevzi ve sevkleri ve zaman ve suret-i tebdilleri ve bunlara müteferri hususat ve muamelat-ı saireleri Bahriye Nezareti'nden tanzim edilecek talimatname-i mahsusa tevfiken ifa olunacaktır.

7. madde – İşbu kanun tarih-i mer'iyetinden itibaren 4 aya kadar kapudan ve çarkcı mülazemetine baistida talip olanlar tebea-i Osmaniye'den olup 15 ile 30 yaş arasında bulunmak ve usulü dairesinde hüsn-i hal varakasını haiz olmak ve sıhhiye-i bahriyede muayene ve Bahriye Nezareti tarafından ticaret-i bahriye mekteplerinden çıkan şakirdan derecesinde bir imtihana tabi tutulmak üzere isbat-ı ehliyet edenler işbu kanunun bahş eylediği hukuktan müstefid olurlar. Tebea-i Osmaniye'den olup memalik-i ecnebiyede bulunan ticaret-i bahriye kapudan veya çarkcı mekteplerinden ba-şehadetname neşet edenler balada beyan olunan aylık müddet-i müracaat müstesna olmak üzere diğer kuyud tahtında işbu kanundan müstefid olurlar.

8. madde – İşbu kanunun ahkamı tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.

9. madde – İşbu kanunun icray-ı ahkamına Bahriye Nazırı memurdur.

Kuvve-i icraiyece 30 R 1332 ve 15 Mart 1330 tarihinde tanzim ve muvakkaten mevki-i tatbiki vaz' edilen işbu layıha-i kanuniye 17 Temmuz 1330 tarihinde Meclis-i Umumiye'ce tadilen kabul edilmiştir.

Meclis-i Ayan ve Mebusca kabul olunan işbu layıhanın kanuniyetini ve kavanin-i devlete ilavesini irade eylerim. Mehmed Reşad Sadrazam Mehmed Said, Bahriye Nazırı Ahmed Cemal 28 N 1332 (21 Ağustos 1914) (*MF.HTF.*, 7/33).

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ *

BOA., *A.DVNSNZAM.d.*, No. 2, s. 12-13.

BOA., *A.DVNSNZAM.d.*, No. 2, s. 176.

BOA., *A.DVNSNZAM.d.*, No. 2, s. 180.

BOA., *DH.MKT.*, 1412/20, 1420/101, 1424/39, 1425/67, 1430/32, 1451/26.

BOA., *DH.MKT.*, 2749/88.

BOA., *HR.HMŞ.İŞO.*, 77/3-1.

BOA., *İ. Meclis-i Mahsus*, 28 Ş 1332/2.

BOA., *MF.HTF.*, 4/1.

BOA., *MF.HTF.*, 7/33.

BOA., *MF.HTF.*, 7/48.

BOA., *MV.*, 152/41.

BOA., *ŞD.NFMRF.ML.*, 226/8.

BOA., *Y.Mtv.*, 273/13.

BOA., *Y.Mtv.*, 277/88.

BOA., *ZB.*, 330/131.

TEZLER

Batmaz, Ş. (2002). *II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*, Danışman: Metin Hülagü, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Engin, N. (1984). *Osmanlılarda İlk Denizcilik Hareketleri ve Tuna Donanmasının Kurulması*, Yöneten: Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

---

* Çalışmada kullanılan orjinal belgelerin tamamı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'nden elde edilmiştir.

MAKALE VE KİTAPLAR

- Ali Fahri. (1331). Osmanlı Bahriyyesi, *Mecmua-i Seneviyye-i Bahriye*, Sene. I, İstanbul.
- Batmaz, Ş. (2005). Tüccar Kaptan Mektepleri, *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri, 17-18 Mayıs 2004*, İstanbul: Globus Dünya Basımevi.
- Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Büyüktuğrul, A. (1982). *Osmanlı Deniz Harb Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, İstanbul.
- Camcı, B. & Zafer, C. & Yaman, Ş. (der.) (1994). *Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi*, İstanbul: Türkiye Denizcilik İşletmeleri Kültür Yayınları, 1994.
- Ceride-i Bahriye*, No. 127, 29 Mart 1310 (10 Nisan 1894), s. 19-20.
- Duman, H. (2000). *Başlangıcından Harf Devrimine kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu. 1828-1928*, C.I, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Gencer, A.İ. (2001). *Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gencer, A.İ. (2002). “XIX. Yüzyılda Osmanlı Donanması Bahriye Nezareti”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 2002.
- Gökçay, N. (haz.) (2005). *Deniz İkmal Eğitimi ve Okulları (1699-1999)*, Ed. Aysun Karabulut, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005.
- Mehmed Şükrü. (1306). *Esfar-ı Bahriyye-i Osmaniyye*, İstanbul.
- Mirmiroğlu, V. (1946). *Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları*, İstanbul.
- Polat, M. (1997). *Kuzey Deniz Saha Komutanlığı. Karargah Binası (Bahriye Divanhanesi)*, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Tezel, H. (1973). *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*, C. I, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Unat, F.R. (1964). Deniz Harp Okulu’nun Kuruluş Tarihi Üzerine Düşünceler, *Donanma Dergisi*, S. 445.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1984). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara.
- Yücel, Y. (1989). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C. 2, İstanbul.